

گوزن در تاریخ و ادبیات ایران

ریشه واژگانی:

گوزن جانوری است از خانواده پُرشاخان و از دسته نشخوارکنندگان. در برهان قاطع "گَوزَ" و "گوزن" را نوعی "گاو کوهی" دانسته‌اند که «شاخ‌های او به شاخه‌های درخت خشک شده ماند».

در زبان پهلوی تلفظ گوزن به صورت gavāzan ثبت شده است.

گوزن ایرانی در کتب کهن:

تورات قدیمی‌ترین سندی است که در آن به گوزن زرد اشاره شده و از آن به عنوان حیوانی پاک یاد کرده است.

در حماسه "گیل گمش" نیز از گوزن به عنوان صید و موضوع شکار سخن به میان آمده است.

در کتاب بُدهش، نیز، گوزن در گروه گاو جای داده شده است: «گاو شازده سرده است: سپید، خشین، …، گوزن و گاو‌میش و …».

شاید به همین دلیل امروزه مردمان محلی نیز این جانور را گاو می‌خوانند و صدای او را "گاو بانگ" می‌نامند.

▲ **در این صحنه فیل بانانی در سه ردیف، گوزن‌ها را از طریق دروازه‌هایی که در سمت راست حصار تعبیه شده به داخل شکارگاه رم می‌دهند. این گوزن‌ها به دنبال گوزن دست آموز، که روبانی در گردن دارند، در حال فرارند. در قسمت بالا، شاه سوار بر اسب، آماده برای شکار است. در پایین این صحنه شاه گمان را بر گردن انداخته که نشان از پایان شکار است. در سمت چپ حصار، چند نفر شتر سوار گوزن‌های کشته را حمل می‌کنند.**
کرامت‌شاه، طاق بستان، دوره ساسانی

ویژگی‌های ظاهری

گوزن زرد، چون فقط در ایران یافت می‌شود آن را Persian Fallow Deer می‌نامند. نام علمی آن *Dama mesopotamica* است.

Mesopotamica از کلمه Mesopotamia به معنای بین‌النهرین گرفته شده است. گوزن زرد ایرانی، مرال و شوکا به خانواده گوزن‌ها تعلق دارند.

حس بینایی گوزن زرد از مرال قوی‌تر است و به خوبی شنا می‌کند.

جنه : گوزن زرد ایرانی جنه‌ای کوچک‌تر از مرال دارد و وزن آن ۵۰ تا ۱۳۰ کیلوگرم است .

طول بدن: سر و تنه ۱۵۰ تا ۲۰۰ سانتی متر است.

شاخه: واژه شاخ معادل واژه هورن (horn) در زبان انگلیسی است و یک ساختار دایمی است. از آنجا که شاخ‌های گوزن ساختاری فصلی است بهتر است از واژه «شاخه» استفاده شود که معادل واژه انتلر (antler) است.

ماده‌ها بدون شاخه و نرها دارای شاخه‌هایی بلند و نسبتاً پهن‌اند. رشد شاخه‌ها از یک سالگی شروع شده و در دو سالگی شاخه‌ها نمایان می‌شوند. هر ساله در میانه بهمن شاخ‌ها افتاده و در محل شاخه‌ها فقط یک پایه شاخه به جا می‌ماند که ابتدا متورم و پر خون شده و در بهار محلی برای رشد شاخه جدید می‌شود. شاخه‌های جدید در تابستان کامل می‌شود. هنگامی که شاخه‌ها شروع به رشد می‌کنند «پوششی مخملی» (Velvet) روی آن‌ها را پوشانده است. این پوشش دارای مویرگ‌های خونی است. گوزن با کامل شدن شاخه‌ها، آن‌ها را به سرشاخه درختان و درخته‌ها می‌ساید تا پوشش مخملی از شاخه‌ها جدا شود.

▲ **در فرد سمان از چهار انگشت اصلی یک و یا سه انگشت در هریک از پاها رشد کرده و به سم بزرگی ختم می‌گردد.**

▲ **در اکثر زوج سمان دست‌ها و پاها هریک دارای دو انگشت مساوی بوده، انگشتان سوم و چهارم و ناخن‌ها به صورت سم درآمده است.**

ویژگی‌های زیستی

عادات:

- گوزن‌ها معمولاً شب‌گردند و صبح زود و اوایل غروب فعالیت بیشتری دارند، اغلب در این ساعات به چریدن مشغول شده و به دلیل ترس از دشمن به سرعت غذای خود را بلعیده و در مواقع استراحت در نواحی امن با آرامش شروع به جویدن و هضم غذا می‌کنند.
- در محیط‌های طبیعی بسیار محتاط‌تر و به محض احساس خطر با خیزهای بلند فرار می‌کنند و گاهی نیز در میان بوته‌ها و درختان مخفی می‌شوند.
- اجتماعی زندگی می‌کنند و خارج از فصل جفت‌گیری، گوزن‌های ماده همراه با بچه‌ها و گوزن‌های نابالغ در یک گروه و گوزن‌های نر به صورت جداگانه و در دسته‌ای دیگر زندگی می‌کنند.

تغذیه :

- رژیم غذایی آن‌ها به ناحیه‌ای که در آن ساکن‌اند و فصل مورد نظر بستگی دارد. در نواحی جنگلی، در تابستان از علف، برگ و جوانه‌های درختان، گیاهان جنگلی، در پاییز از میوه درختان بلوط، راش، مخروطیان و تمشک‌جنگلی، قارچ‌ها و گل‌سنگ‌ها و در فصل سرما از خلنگ، خزه، لجن و پوست درختان تغذیه می‌کنند.

- گوزن زرد، مانند اغلب گوزن‌ها، آب مورد نیاز خود را از غذایی که می‌خورد و یا از شبنم و به ندرت از نوشیدن به‌دست می‌آورد.

▲ **بچه گوزن‌ها بعد از تولد قادر به راه رفتن و دویدن هستند ولی مادر در چند روز اول آن‌ها را بین علف‌های بلند مخفی می‌کند. بچه‌ها به علت هم‌رنگی با محیط، نداشتن بو و بی تحرکی، از دید حیوانات طعمه‌گیر مخفی‌اند. آن‌ها در ۱/۵ سالگی بالغ می‌شوند.**

عکس: علی مهاجران

شاخه‌های گوزن نر در اواخر زمستان می‌افتند و در اوایل بهار با زیاد شدن مواد غذایی دوباره شروع به رشد می‌کنند. در این فصل گوزن با ریزش مو نیز مواجه است.

▲ **در فصل جفت‌گیری، نرها صدای فریاد مانند ویژه مشابه گاوبانگ در مرال ایجاد می‌کنند.**

عکس: علی مهاجران

- گوزن زرد، مانند اغلب گوزن‌ها، آب مورد نیاز خود را از غذایی که می‌خورد و یا از شبنم و به ندرت از نوشیدن به‌دست می‌آورد.

جفت‌گیری و تولید مثل :

- در اواسط شهریورماه جفت‌گیری آغاز می‌شود.
- در این فصل گردن نرها متورم می‌شود. بین نرها جدالی در می‌گیرد.
- گروهی از ماده‌ها با یک نر، حرمسرا تشکیل می‌دهند.
- از شاخه‌ها برای دفاع از قلمرو، مبارزه با نر رقیب در فصل جفت‌گیری و یا عقب راندن شکارچیان مهاجم استفاده می‌کنند.
- در زمان جفت‌گیری رایحه بسیار قوی از گوزن زرد نر متصاعد می‌شود. ماده‌ها در اطراف محل نزاع جمع‌شده و به واسطه فعالیت نرها و محرک‌های سمعی و بویایی جلب می‌شوند.
- بعد از جفت‌گیری نیرو و قدرت گوزن نر تحلیل رفته و آسیب پذیری آن بیشتر می‌شود و اوج این آسیب‌پذیری با افتادن شاخه‌ها متقارن است.
- مدت آستانهٔ ماده‌ها حدود ۸ ماه است . آن‌ها در اردیبهشت ماه یک و به ندرت دو بچه می‌زایند. دوقلو زایی در گوزن زرد ایرانی نادر است.
- طول عمر گوزن‌ها حدود ۱۶ سال در طبیعت است. در اسارت بیش از ۲۰ سال عمر می‌کند.

زیستگاه گوزن زرد در ایران

بر اساس مطالعات انجام شده گوزن‌های زرد ایرانی در قدیم در مناطق جنگلی زاگرس و جنگل‌های گرمسیری خوزستان زندگی می‌کردند ولی در حال حاضر پراکندگی طبیعی آنها محدود به مناطق حفاظت شده دز و کرخه در خوزستان است. آن‌ها از جمله پستانداران نادرند و زیستگاه اصلی‌شان طبیعت اطراف دزفول است. دو نوار باریک حاشیه دز و کرخه باقی‌مانده جنگل‌های ۴۰۰ هزار ساله بین‌النهرین‌اند که گونه گوزن زرد ایرانی را در خود جای داده‌اند و با دارا بودن تنوع جانوری و گیاهی نسبتاً بالا از مهم‌ترین مناطق جنگلی ایران به شمار می‌روند. این مناطق زیر نظر اداره کل حفاظت محیط زیست استان خوزستان قرار دارند.

منطقه حفاظت شده دز و کرخه :

منطقه دز از سال ۱۳۴۶ تحت حفاظت قرار گرفت. منطقه حفاظت شده دز با مساحت ۱۸۷۱۱ هکتار شامل بخشی از رودخانه دز و سواحل اطراف آن در استان خوزستان است. دز با دما و بارندگی متوسط سالیانه ۲۵ درجه سانتی‌گراد و ۲۸۰ میلیمتر دارای اقلیمی گرم و خشک است. گونه اصلی درختی سواحل منطقه «پَده» است که به همراه گونه‌هایی نظیر گز، نی، تمشک می‌روید. از گونه‌های جانوری منطقه می‌توان به گربه جنگلی، شغال، گرگ، اردک مرمری و درنا اشاره کرد.

منطقه کرخه از سال ۱۳۴۶ تحت حفاظت قرار گرفت و مساحتی برابر با ۱۰۷۶۳ هکتار دارد. منطقه حفاظت شده کرخه شامل بخشی از رودخانه کرخه و اراضی اطراف آن در استان خوزستان است. این منطقه نیز با دما و بارندگی متوسط سالیانه به ترتیب ۲۳

▲ **همه ساله تعدادی از گوزن‌های متولد شده را مجدداً به زیستگاه اصلی آن‌ها یعنی دز و کرخه منتقل می‌کنند.**

عکس: حامد مشیری

حیات‌وحش ایران، گوزن زرد صفحه چهار

■ **حضور دارد.**

درجه سانتی‌گراد و ۲۴۰ میلیمتر، منطقه‌ای با اقلیم خشک بیابانی محسوب می‌شود. گونه گیاهی غالب آن درخت گز است که به همراه گونه‌هایی نظیر پده، نی، تمشک و کهور می‌روید. گونه‌های مهم منطقه جانوری عبارتند از: شنگ، اردک مرمری و قورباغه درختی.

به طور طبیعی گوزن زرد ایرانی فقط در مناطق دز و کرخه پراکندگی دارد. این گونه علاوه بر مناطق فوق برای تکثیر در اسارت به مناطق حفاظت شده دشت ناز، دنا، سمسکنده، میانکتل و جزیره اشک، منتقل شده است.

پناهگاه حیات‌وحش دشت ناز:

این منطقه از سال ۱۳۴۲ برای نگهداری گوزن زرد ایرانی انتخاب و محصور شده و منطقه‌ای جنگلی و جلگه‌ای با ۵۶ هکتار در استان مازندران است. بارندگی و دمای متوسط سالیانه به ترتیب ۸۰۰ میلیمتر و ۲۰ درجه سانتی‌گراد، منطقه را دارای اقلیم نیمه مرطوب معتدل نموده‌اند. منطقه دارای درختان نسبتاً قطور و «بلند‌مازو» همراه با «ممرز» و در برخی نقاط «شمشاد» است. دسته‌های بزرگ کبوترهای جنگلی در پاییز به دشت ناز مهاجرت می‌کنند. یاکریم، قمری، توکا و انواعی از پرندگان شکاری، لوس مار و مار آبی از دیگر جانوران این پناهگاه محسوب می‌شوند.

چشم اندازه‌های زیبا، راه‌های دسترسی مناسب و وجود گوزن زرد در منطقه، از دلایل جلب دوستداران طبیعت و گردشگران به این منطقه‌اند.

حیات‌وحش ایران، گوزن زرد

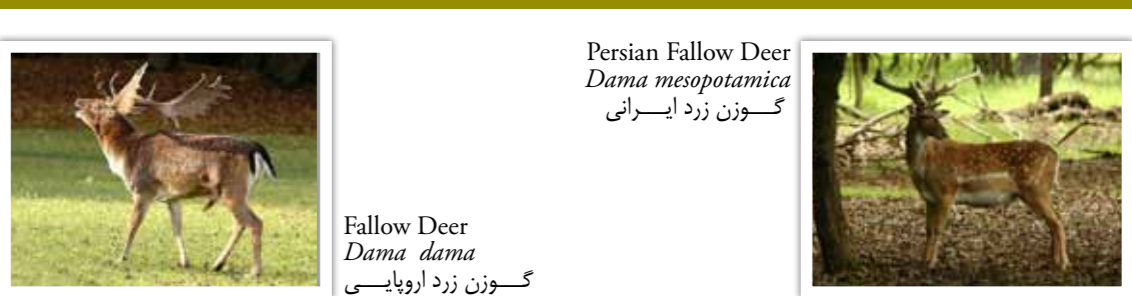
صفحه سه

حیات‌وحش ایران، گوزن زرد

صفحه یک

گونه‌های متفاوت گوزن زرد در جهان

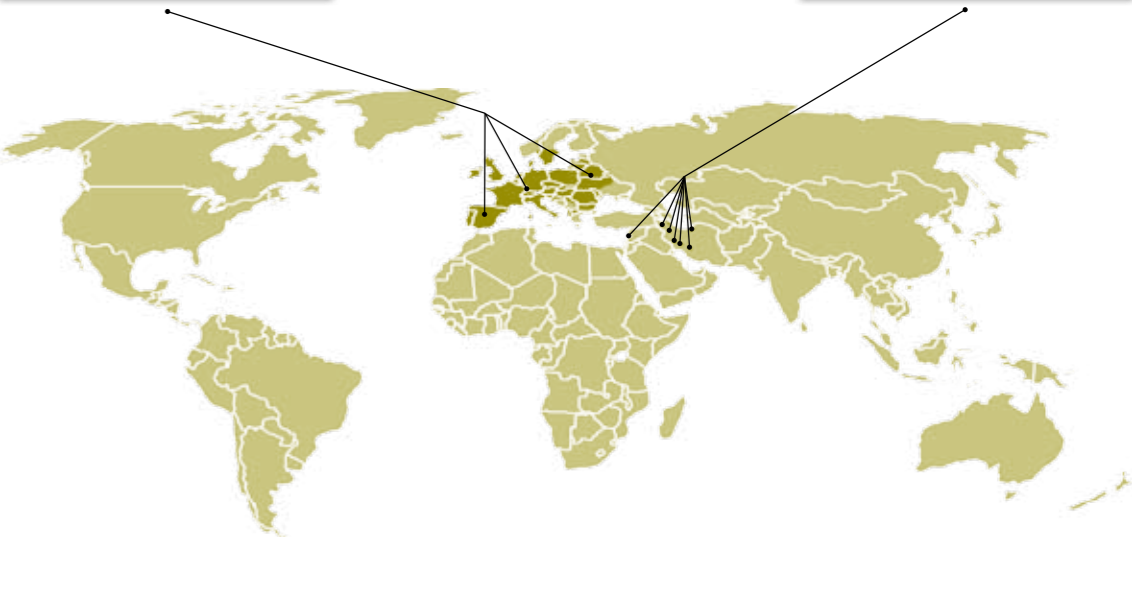
حیات‌وحش ایران، گوزن زرد صفحه پنج

Persian Fallow Deer Dama mesopotamica گوزن زرد ایرانی

Fallow Deer Dama dama

گوزن زرد اروپایی

گوزن زرد اروپایی چته‌ای کوچک‌تر از گوزن زرد ایرانی دارد ولی دارای شاخه‌های پهن‌تر و بلندتری است.

رنگ زمینه بدن گوزن زرد ایرانی روشن‌تر و خال‌های سفید روی بدن منظم‌تر هستند.

رنگ زمینه در گوزن زرد اروپایی عموماً قهوه‌ای بلوطی است ولی نمونه‌هایی با تفاوت‌های رنگی دیگر نیز وجود دارند، رنگ‌های زمینه تمام سفید و یا تمام سیاه از این جمله‌اند. تهی‌گاه دارای رنگ قهوه‌ای بلوطی کمرنگ با خال‌های سفید تا کرم است. شکم و قسمت‌های تحتانی کردن سفید بوده و قسمت‌های داخلی ساق‌ها نیز رنگ‌پریده‌اند.

تهدیدات

تهدیدات طبیعی :

خشکسالی: از تهدیدهای مهم و طبیعی به شمار می‌رود که منجر به کاهش منابع آبی و غذایی گوزن‌ها در چند سال اخیر شده است.
درون آمیزی: کوچک بودن زیستگاه‌ها و خویشاوندی که بین آن‌ها وجود دارد، باعث درون گشتی (درون آمیزی) شده و در نتیجه افت تنوع ژنتیکی و یکنواختی ژنی گونه را به همراه دارد .

تخریب زیستگاه‌ها:

از جمله عوامل مؤثر دیگر در تهدید این گونه عبارتند از:

- برداشت بی‌دربی معادن متعدد شن و در نتیجه نابودی درختان و پوشش گیاهی.
- قطع درختان و تبدیل اراضی آن به زمین کشاورزی.
- وجود دام بیش از حد ظرفیت در مراتع.
- احداث مجتمع‌های کشت و صنعت و دام.
- پساب سمی شرکت‌های نفتی.
- زباله‌های شهری و بیمارستانی.

محدود و کوچک بودن زیستگاه‌های تحت حفاظت:

وسعت کم زیستگاه و تفاوت‌های زیادی که این زیستگاه‌ها با زیستگاه اصلی گوزن زرد، یعنی جنگل‌های نیمه گرمسیری حاشیه جنوبی زاگرس و مناطق دز و کرخه در خوزستان دارد، ممکن است در دراز مدت سبب تغییراتی در وضعیت ظاهری این جانور شود و باعث شود که بعد از مدتی با گوزن زرد ایرانی تفاوت پیدا کند و یا قادر به ادامه زندگی نباشد.

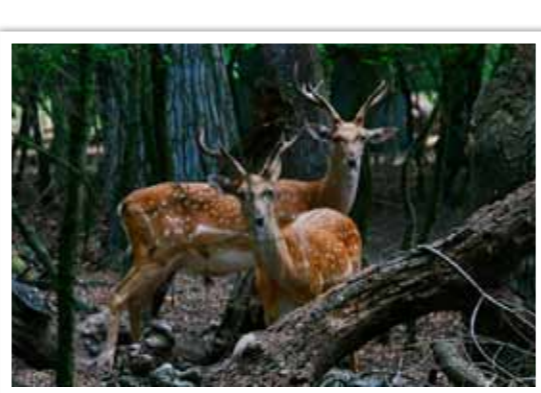
بالا بودن جمعیت و کمبود علوفه:

افزایش جمعیت گوزن در این زیستگاه‌ها موجب تخریب پوشش گیاهی شده و درختان و درختچه‌های این زیستگاه‌ها در اثر فشار جمعیت قادر به رویش مجدد نیستند و به احتمال زیاد بعد از چندین ولی با وجود این در محدوده بومی ترکیه، این گونه در معرض خطر جدی قرار گرفته است.

در رده‌بندی لیست سرخ IUCN گوزن زرد ایرانی در رده EN (در خطر انقراض) قرار دارد، زیرا جمعیت جهانی آن کمتر از ۲۵۰ راس است.

ظرفیت قابل تحمل : عبارت است از حداکثر تعداد هر نوع جمعیتی که یک زیستگاه بتواند به طور مستمر نیازهای آنها را تامین کند. اگر به ظرفیت یک زیستگاه بیش از ظرفیت قابل تحمل آن افزوده شود قطعاً منابع طبیعی به سرعت پایان می‌پذیرند و آسیب می‌بینند و شاید دیگر قابل احیا و ترمیم نباشند.

تخریب و محدودیت زیستگاه، خشکسالی و شکار بی رویه از عوامل مهم تهدید کننده گوزن زرد ایرانی هستند. همچنین کمبود علوفه و درون آمیزی جمعیت‌های در اسارت را تهدید می‌کند.

چنانچه توجهی به این گونه با ارزش نشود، این گونه را

از دست خواهیم داد. به امید روزی که گوزن زرد ایرانی در زیستگاه طبیعی خود، نه در اسارت، زادآوری کند و نسل آن افزایش یابد.

عکس: علی مهاجران

تهدیدات انسانی:

شکار و صید غیر قانونی: متأسفانه با وجود در خطر انقراض بودن این گونه، هنوز هم شکارهای غیر قانونی دیده می‌شود.

تهدیدات در ایران:

الف) با خشک شدن دریاچه ارومیه، گوزن‌های زرد ایرانی در باتلاق‌های نمکی آن گرفتار شده و در نتیجه می‌میرند.
ب) آن‌ها به هنگام آب خوردن در سنگاب‌ها بین تخته سنگ‌ها جمعیت قادر به رویش مجدد نیستند و به احتمال زیاد بعد از چندین سال، با از بین رفتن درختان موجود در اثر کپولت، پوشش جنگلی از بین رفته و در نتیجه دیگر محیط مناسبی برای زندگی گوزن‌ها نخواهند بود.

حیات‌وحش ایران، گوزن زرد صفحه شش

وضعیت کنونی گوزن زرد

حیات‌وحش ایران، گوزن زرد صفحه آخر

راس است که غالب آنان در جزیره اشک زیست می‌کنند. تجارب و اقدامات کمکی انجام شده نشان می‌دهد که بهترین راه احیای گوزن زرد ایرانی، احیای زیستگاه اصلی آنان در استان خوزستان و انتقال آنان به این استان جهت زندگی در شرایط طبیعی است. خوشبختانه با تلاش اداره محیط زیست استان خوزستان گوزن زرد ایرانی پس از سال‌ها دوری به موطن خود بازگشت و تعداد ۲۰ راس گوزن زرد ایرانی در منطقه حفاظت شده دز و ۲۰ راس دیگر به منطقه حفاظت شده کرخه منتقل شد. بنا به نظر کارشناسان زیستگاه‌های مناسب‌تری نسبت به دز و کرخه برای گوزن‌ها وجود دارد. به طور مثال استان ایلام و استان کهگیلویه و بویراحمد به دلیل وسعت زیاد و جمعیت انسانی کم، زیستگاه مناسبی برای گوزن‌ها محسوب می‌شود.

منابع:

ضیایی، هوشنگ، ۱۳۷۸، راهنمای صحرایی پستانداران ایران
درویش صفت، علی اصغر، ۱۳۸۵، اطلس مناطق حفاظت شده ایران
قلیچ پور، ملیکا، ابراهیمی، مهرگان، مظفری، امید، رجبی زاده، خسرو، مبارکی، اصغر، غفاری، هانیه، نظامی، باقر، ۱۳۸۸، فرهنگ نامه‌ی حیات وحش ایران
رازی، محمد علی، ۱۳۷۰، پروژه اسکان گوزن زرد ایرانی در استان فارس

http://www.iucnredlist.org

گروه گردآوری:

سارا ارجمندنیسا، شادی توکلی‌مهر، علی ترک قشقایی، آذر صافقی خباط

طراح گرافیک: پویان محسنی‌نیا

صفحه آرا: حامد مشیری

ویراستار: سحرمازیا

پا همگاری: امیرحسین خالقی حمیدی، آرش قدوسی

شماره پسروزه: (123) 14/09/09/IRAF/SGP/OP4 (IRA)

تاریخ انتشار: مهر ۱۳۸۹

آدرس: ایران – تهران ۱۶۸۹۷۳۳۶۷

تلفن: ۳۳۸۳۳۸۹ (+۹۸۲)

www.plan4land.org | info@plan4land.org

لیست سرخ اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت (IUCN) در سال ۱۹۶۳ میلادی جهت نشان دادن وضعیت حفاظتی گونه‌های گیاهی و جانوری سراسر جهان به وجود آمد، این فهرست دارای ضوابطی برای ارزیابی میزان خطر انقراض هزاران گونه و زیرگونه در جهان است.

عکس جلد: امیرحسین خالقی حمیدی

وضعیت حفاظتی گوزن زرد ایرانی در جهان

منقوض شده EX

گونه‌های باقی مانده در اسارت EW

درآستانه انقراض CR

درمعرض خطر EN

آسیب پذیر VU

تهدید پذیر NT

نگرانی کمتر LC

اطلاعات کافی نیست DD

وضعیت گونه ارزیابی نشده NE

حیات وحش ایران

گوزن زرد ایرانی Persian Fallow Deer